

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСПЛАТУ ТА ПРОСТРОЧЕННЯ СПЛАТИ БАТЬКАМИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ

УДК 347.615

Постановка проблеми. Україна - європейський лідер за кількістю розлучень. Українці розривають шлюб у півтора рази частіше, ніж європейці. З найбільшими труднощами після розлучення стикається особа, на утриманні якої залишається неповнолітня дитина. Як не прикро, але завжди були батьки, які недбайливо ставилися до обов'язку по утриманню своїх неповнолітніх дітей, усіляко намагаючись уникнути від їх фінансової підтримки. Статистичні дані по виконанню судових рішень про стягнення аліментів свідчать про те, що станом на 01 січня 2015 року на виконанні в органах Державної виконавчої служби перебувало 626 097 проваджень по виконавчих документах. При цьому кількість виконавчих проваджень, за якими сума заборгованості перевищує суму платежів за 6 місяців, налічувала 91 558 документів (22,8%). Крім того з 1.01.2016 тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів надається з урахуванням матеріального стану сім'ї, в якій виховується дитина. Тобто частина осіб, які раніше отримували цю допомогу, яка хоча б частково компенсувала несплачені аліменти, втратили на неї право. Враховуючи це, питання притягнення до відповідальності за несплату та прострочення сплати батьками аліментів на утримання неповнолітніх дітей, як механізм впливу на боржника, є актуальним і потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми відповідальності в сімейному праві завжди викликали гострі дискусії. Загальні підходи, щодо вивчення даного питання розглядались в працях, присвячених аліментним зобов'язанням в цілому, зокрема в працях Афанасьєвої Л.В., Сапейко Л.В., Петrenchенко С.А., Ворожейкіна Є.М., Пергамент О.Й., Лапчевської О.Ф. Серед вчених, які здійснювали дослідження безпосередньо відповідальності за невиконання аліментних зобов'язань можна зазначити Красицьку Л.В.,

Семиногова І.В., Мельник М.І. Комплексного дослідження теоретичних і практичних питань, пов'язаних з відповідальністю за невиконання зобов'язань по утриманню батьками дітей в Україні не має.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення і дослідження проблем в практиці реалізації аліментних зобов'язань батьків, відповідальності за їх неналежне виконання та невиконання а також пошук шляхів вдосконалення національного законодавства по даному питанню.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частин першої-третьої статті 181 Сімейного кодексу України (далі СК) способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними, або за рішенням суду[1].

В науці сімейного права є декілька підходів до питання, чи можна вважати примусове стягнення аліментів мірою відповідальності. Відповідь залежить від того, який зміст вони вкладають у поняття санкції й відповідальності.

На думку одних учених(Є.М. Ворожейкін, О.Й. Пергамент), стягнення аліментів у судовому порядку саме по собі вже є юридичною відповідальністю, оскільки обов'язок тут здійснюється в результаті владного примусового втручання держави. Те, що ніяких додаткових обов'язків до тих, які батьки мали до моменту покладення на них юридичної відповідальності, не виникає, не вважається принциповим. Поряд з цим свого часу пропонувалося виділяти як специфічну рису сімейно-правової відповідальності те, що вона не виражається у формі покладання додаткового обтяження на зобов'язану особу.

Але найбільш обґрунтованою є позиція вчених (М.В. Антокольської, В.І. Даніліна, М.С. Малєїна, В.П. Нікітіної та інші), які вважають, що стягнення аліментів у судовому порядку не є відповідальністю, хоч і являє собою санкцію, тому що містить елемент примусу. Не будь-яка санкція, що встановлена у випадку порушення зобов'язання, є реалізацією відповідальності. Санкції поділяють на дві основні групи: міри

відповідальності й міри захисту. Тобто поняття санкції й відповідальності не ідентичні. Відповідальність являє собою систему заходів примусового характеру, які застосовуються до правопорушника й викликають в його майновій сфері негативні наслідки. При стягненні аліментів у судовому порядку платник не несе жодного додаткового обтяження. На думку окремих учених, широке розуміння відповідальності, коли примусове виконання обов'язку саме по собі вважається мірою відповідальності, приводить до фактичної безвідповідальності, оскільки така відповідальність нічим не обтяжує правопорушника, окрім примусового виконання того обов'язку, який існував незалежно від (без) правопорушення [2, с.101].

Для стимулювання учасників сімейних відносин до виконання своїх обов'язків законодавством України передбачений ряд заходів по притягненню до відповідальності за невиконання або неналежне виконання аліментних зобов'язань щодо утримання неповнолітніх дітей. Аналіз нормативно-правових актів показує, що відповідальність за порушення аліментних зобов'язань має міжгалузевий, комплексний характер. Це заходи цивільно-правової, адміністративно-правової та кримінальної відповідальності.

Стаття 196 СК України передбачає відповідальність за прострочення сплати аліментів у форми пені. При виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Розмір неустойки може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів[1]. Таким чином, для виникнення у аліментотримувача права на пред'явлення позову про стягнення пені, повинен бути присутнім фактор наявності вини з боку платника. Тобто, якщо заборгованість виникла з незалежних від останнього обставин (хвороба, затримка заробітної плати, фактична неможливість здійснювати виплати з інших поважних причин),

пеню на неї нараховувати не можна. При цьому для суду не має значення форма вини аліментозобов'язанного (умисел чи необережність).

Аналіз судової практики про стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів свідчить, що суди по різному підходять до даного питання і достатньо часто застосовують своє право зменшити розмір неустойки з урахуванням матеріального та сімейного стану платника[3, с.184]. Крім того, потрібно звернути увагу на те, що положення ст. 196 СК України поширюються тільки на ті випадки, коли стягнення аліментів проводиться на підставі відповідного рішення суду, а не укладеного договору про сплату аліментів.

Ефективним заходом, спрямованим на спонукання боржників, які ухиляються від виконання судових рішень, до погашення заборгованості, є тимчасове обмеження на виїзд за межі України. В ст. 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [4] наведені підстави тимчасової відмови у виїзді за кордон, зокрема якщо є не врегульовані аліментні, договірні чи інші невиконані зобов'язання; боржник ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням, рішенням іншого органу (посадової особи); щодо нього подано цивільний позов до суду. Тобто перед судом можна ставити питання про забезпечення позову як під час судового розгляду справи, так і на стадії виконавчого провадження.

Судова практика з цього питання тривалий час була неоднозначною. Враховуючи це Верховним Судом України було здійснене узагальнення судової практики в якому зазначено, що вирішення судами питання про обмеження у виїзді за межі України можливе тільки у порядку, визначеному ст. 377-1 Цивільного процесуального кодексу України, та за поданням державного виконавця на підставі п. 18 ст. 11 Закону “Про виконавче провадження” у зв'язку з ухиленням боржника від виконання судового рішення чи рішення іншого органу, що перебуває на виконанні.

Державний виконавець зобов'язаний довести суду з наданням відповідних матеріалів виконавчого провадження необхідність обмеження конституційного права боржника у виконавчому провадженні.

У судовій практиці постає питання про визначення поняття "ухилення" боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, оскільки в ЗУ «Про виконавче провадження» його значення не розкрито, практика Конституційного Суду України щодо його офіційного тлумачення відсутня. З об'єктивної сторони «ухилення» це такі діяння (дії чи бездіяльність) особи боржника, які полягають у навмисному чи іншому свідомому невиконанні нею зазначених обов'язків. У зв'язку з цим і здійснюється примусове виконання. На думку Верховного суду України, особа, яка має невиконані зобов'язання, не може вважатися винною в ухиленні, поки не буде доведено протилежне. Наявність умислу та обставини, які є предметом посилення суб'єкта подання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України як на підставу його вимог, підлягають доведенню. Особа, стосовно обмеження права якої внесено подання, фактично позбавлена можливості довести суду, що нею було вжито усіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання[5] .

Отже, законом передбачено юридичні санкції у вигляді тимчасового обмеження у праві виїзду не за наявності факту невиконання зобов'язань, а за ухилення від їх виконання. У зв'язку з цим з метою всебічного і повного з'ясування всіх обставин справи, встановлення дійсних прав та обов'язків учасників спірних правовідносин, суду належить з'ясувати, чи дійсно особа свідомо не виконувала належні до виконання зобов'язання в повному обсязі або частково.

Ухилення боржника від виконання своїх зобов'язань є оціночним поняттям. Теоретично їх невиконання може бути зумовлене об'єктивними причинами, наприклад, внаслідок відсутності майна, роботи, незадовільного фінансового стану, тривалого відрядження, важкої хвороби тощо. Однак воно може мати й принципово інше походження, суб'єктивне, коли боржник

свідомо ухиляється від виконання - має змогу виконати зобов'язання у повному обсязі або частково, але не робить цього без поважних причин. Критерій достатності вжитих боржником з метою належного виконання зобов'язання заходів визначається судом. Саме невиконання боржником самостійно зобов'язань протягом строку, про що вказує державний виконавець в постанові про відкриття виконавчого провадження, не може свідчити про ухилення боржника від виконання покладених на нього рішенням обов'язків. Однією з підстав для відмови у задоволенні подань, є неповнота вчинення виконавчих дій, відсутність доказів на підтвердження факту ухилення боржника від виконання своїх боргових зобов'язань і відомостей про обізнаність боржника щодо наявності відкритого виконавчого провадження та строків його добровільного виконання. Тобто у суду є достатньо підстав відмовити у застосуванні цієї санкції. Так, відповідно узагальнення стану розгляду у 2013 році подань державних виконавців органів державної виконавчої служби Дніпропетровської області державними виконавцями до суду за даною категорією виконавчих документів направлено 1 321 подання про обмеження боржників у праві виїзду за кордон. Із вказаної кількості направлених подань задоволено лише 63, що складає близька 5%[6]. В цілому подібна ситуація спостерігається по всій Україні.

Крім того на практиці непоодинокими є випадки, коли боржник, отримавши поштою ухвалу суду першої інстанції про обмеження його права вільно залишати території України, оскаржує її в апеляційному порядку та за час розгляду його скарги в апеляційному суді безперешкодно виїжджає за кордон. А тому навіть у разі залишення апеляційним судом без змін ухвали суду першої інстанції, встановлення судом обмеження у праві виїзду за кордон боржника втрачає будь-який сенс.

Крайнім заходом впливу на боржника є кримінальна відповідальність за несплату аліментів передбачена ст. 164 Кримінального кодексу України (далі КК України). Але, слід зазначити, що ухилення від сплати коштів на

утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей вважається злочином лише у випадку, коли воно є злісним. Згідно з приміткою до цієї статті Кодексу під «злісним» ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів.

Тобто поняття злісності визначається в кожному конкретному випадку. Визнання судом ухилення злісним повинно бути належним чином умотивовано у вироку. Про злісний характер ухилення можуть свідчити тривалість ухилення, продовження ухилення після попередження про необхідність виконання свого обов'язку та можливість кримінальної відповідальності з боку судді чи державного виконавця, неодноразові звернення потерпілого чи інших осіб до винної особи з цього приводу тощо.

Не може визнаватися злісним ухилення від сплати аліментів чи злісним ухилення від утримання дітей, яке хоча й тривало значний проміжок часу чи мало систематичний характер, але було вимушеним із боку особи, на яку такий обов'язок покладено законом чи рішенням суду. До таких випадків слід відносити несплату аліментів особою через неможливість знайти роботу внаслідок хвороби тощо [7, с.410].

У більшості випадків після того, як попередять боржника, що його буде притягнуто до кримінальної відповідальності за ухилення від сплати аліментів, він у рахунок погашення заборгованості вносить деяку суму коштів, після чого виплата аліментів знову припиняється. Крім того, якщо з неплатника не вдається стягнути заборгованість за аліментами в ході судового засідання, то покарання у вигляді штрафу на має продуктивності застосування. Як виявляється притягнення боржника до кримінальної відповідальності не є фактором, який спонукає до погашення заборгованості.

А отримувача аліментів частіше за все цікавить отримання коштів, а не факт притягнення до відповідальності.

У Верховній Раді України було зареєстровано ряд законопроектів, спрямованих на врегулювання аліментних правовідносин. Так зокрема законопроектом № 2360, внесеним на розгляд народним депутатом А.Помазановим, пропонується посилити відповідальність боржника по сплаті аліментів. Передбачається встановлення більш жорсткої кримінально-правової відповідальності. Так, за злочини за статтею 164 КК України запропоновано виключити покарання у вигляді штрафу, збільшити кількість годин при покаранні у вигляді громадських робіт, а також запровадити новий вид покарання - позбавлення волі. Також проектом пропонується встановити адміністративно-правову відповідальність за ухилення від сплати аліментів, що призвело до виникнення заборгованості зі сплати таких коштів у розмірі, що сукупно становить суму виплат за 3 місяці відповідних платежів (зараз за 6 місяців)[8]. В цілому ми підтримуємо ідею щодо посилення кримінальної відповідальності. Але як показує досвід деяких зарубіжних країн, це повністю не вирішує питання і потрібно розробляти інші механізми впливу на боржника.

На нашу думку дієвим засобом впливу може бути тимчасове позбавлення неплатників аліментів спеціального права, наприклад права керувати транспортним засобом, певних ліцензій тощо (звісно якщо це не є їхнім джерелом доходів) і передбачення відновлення цього права одразу після виплати заборгованості.

Висновки. Досліджуючи відповідальність по аліментним зобов'язанням, потрібно зазначити, що на сьогодні в Україні існує проблема відсутності реальної можливості стягнення аліментних заборгованостей, особливо коли боржник немає офіційного доходу, зареєстрованого на нього майна і механізм притягнення до відповідальності за невиконання обов'язку по утриманню неповнолітніх дітей недосконалий. Потрібно шукати нові важелі впливу і стимулювання боржників по сплаті аліментів належно та вчасно

виконувати свій обов'язок по утриманню, що сприятиме забезпеченню прав дітей. Таким засобом стимулювання може стати позбавлення спеціальних прав, таких як керування транспортним засобом. Ми пропонуємо внести доповнення в Закон України «Про виконавче провадження», якими надати право державним виконавцям звертатися до суду із поданням про позбавлення права на керування транспортним засобом особу, яка протягом 6 місяців не виконує рішення суду по сплаті аліментів. Але необхідно зробити виключення для осіб для яких керування транспортним засобом є джерелом доходів або єдиним засобом для пересування. Також потрібно запровадити відповідальність за приховування боржником доходів або майна, не повідомлення про зміну роботи або місця проживання, здійснення інших діянь, які приводять до ускладнення або унеможливлення виконання рішення суду.

СПИСОК ВИКОРИСАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135
- 2.Багач Е.М., Білоусов Ю.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. - К.: Ліга 2010. - 577 с.
- 3.Красицька Л. В. Неустойка як гарантія захисту права дитини на її утримання / Л. В. 2. Красицька. // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – С. 182–188.
- 4.Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України [Електронний ресурс] : Закон України від 21.01.1994 № 3857-XII– (Законодавство України). – Режим доступу :<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>
- 5.Узагальнення судової практики Верховним Судом України «Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду

за межі України» від 01.02.2013.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-13>

6.Узагальнення стану розгляду у 2013 році подань державних виконавців органів державної виконавчої служби Дніпропетровської області щодо притягнення боржників до кримінальної відповідальності та подань про обмеження боржників у праві виїзду за межі України, направлених по виконавчим провадженням щодо стягнення аліментів.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udvs-dp.gov.ua/news/article/128>

7.Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 5-те вид., перероб. та доп. – К. : Юридична думка, 2008. – 1216 с.

8.Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за ухилення від сплати аліментів [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54363